

Ф І Л О Л О Г І Я

Оксана ПИЛЬ

РИТМ ЯК ВИЯВ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ПРОЗОВОГО ТВОРУ

Ритм властивий не лише поетичним, але й прозовим творам художньої літератури. Він забезпечує цілісність тексту і є засобом створення експресивності, вираження тональності. Ритм прозового тексту створюється синтаксичними, лексичними, стилістичними засобами, а також фіксується на фоностилістичному рівні.

Художній текст, виконуючи не лише художню, але й прагматичну функції, є логічною, стилістичною та композиційною єдністю. Однією з ознак, що забезпечує цілісність і зв'язність тексту, є його тональність. Тональність – це основна літературна настроєність твору [6, 186]. “Тональність – це згорнута експресивність, яка є основним засобом реалізації естетичної функції твору” [1, 91]. Виразально-зображальні особливості мови виявляються в лексичних, словотворчих і граматичних засобах, а також на синтаксичному, стилістичному рівнях, і надають мові образності та емоційної забарвленості. Тональність виражається у семантиці, а також у ритмічній будові тексту. Проблему ритмічності прозового тексту можна вважати вирішеною. Це підтверджують роботи таких учених, як Пешковський [3, 164], Брандес [1, 92] та ін., які вважають, що будь-яке прозове мовлення є ритмічним. Але якщо ритм поезії базується на метриці, то ритм прози має в своїй основі логічну, смислову впорядкованість. Його одиницями виступають смислові групи у вигляді фонетичних тактів (збігаються зі синтагмою), фонетичні речення і періоди.

Спостереження показують, що виразна ритмомелодика прозового твору захоплює читача так само, як і ритмомелодика вірша, і настроює його читати текст саме в такому ритмі, в такій тональності, яку обрав письменник і реалізував у своєму творі [5, 490]. Розглянемо це на прикладах німецької класичної художньої літератури. Матеріалом дослідження стали 48 текстів з КМФ статичний опис, вибраних з творів Т.Манна "Будденброки" та Б.Келлерманна "Подорожі по Азії". Такий вибір не випадковий, оскільки саме у творах класиків найповніше виражені зображальні властивості мови. Ці твори є зразком для молодших авторів, а також усіх, хто хоче майстерно володіти словом. "Будденброки" – епічний твір, який змальовує життя і побут, настрої і думки кількох поколінь однієї сім'ї; описи, які займають тут важливе місце, і є одним із засобів створення спокійного, розміреного ритму всього роману, допомагають читачеві "побачити" обстановку дому Будденброків, дійових осіб, місто, відчути настрої, переживання героїв. Наявні у романі інтер'єри, пейзажі, портрети то гармонують їх із почуттями героїв, то контрастують з ними.

Проза Т.Манна відбиває яскраву неповторну індивідуальність автора, і в той же час є одним з кращих прикладів дотримання мовної норми. "Подорожі по Азії" Б.Келлерманна – це замітки і спостереження мандрівника, і саме в такому жанрі виникає гостра потреба донести до читача, наочно показати йому екзотичні, не схожі на рідні, ландшафти, міста, людей, їхні звичаї і традиції. А, отже, автор дуже часто використовує описи та характеристики. "Reisen in Asien" – твір, мало схожий на попередній. Тут автор викладає свої враження і спостереження від почутого і побаченого в різних країнах Азії, Індії, Таїланді (Сіамі), Пакистані, Ірані (Персії) читачам газети. Завдяки стислим, майстерним замальовкам читачі переносяться часто у зовсім не схожий на європейський світ, відчувають атмосферу провінційного перського міста, буддійського храму, повної протиріч і контрастів Індії.

Незважаючи на різницю у жанрі, художніх методах та індивідуальні особливості авторів, статичний опис як особлива форма організації тексту виявляє спільні риси, що видно з аналізу уривків.

Ритм у прозі створюється з допомогою декількох засобів. Це і самі особливості побудови КМФ, синтаксичні, стилістичні та фоностилістичні засоби. Ритм виявляється не лише на рівні речення. Оскільки ритм – це рівномірне повторення у часі чи просторі подібних чи однакових елементів, то самі КМФ можна вважати ритмічними одиницями макротексту. Як і будь-якому тексту, КМФ властиві початок, гармонія, завершеність [1, 306], які і складають ритм. Для СО характерні такі ознаки, як предметність, наочність; ритм СО – це ритм простору.

Aus dem himmelblauen Hintergrund der Tapeten traten zwischen schlanken Säulen weiße Götterbilder fast plastisch hervor. Die schweren roten Vorhänge waren geschlossen, und in jedem Winkel des Zimmers brannten auf einen hohen, vergoldeten Kandelaber acht Kerzen, abgesehen von denen, die in silbernen Armleuchtern auf der Tafel standen. Über dem mässigen Büfett, dem Landschaftszimmer gegenüber, hing ein umfangreiches Gemälde, ein italienischer Golf, dessen blaue Ton in dieser Beleuchtung außerordentlich wirksam war. Mächtige, steifelehnige Sofas, in roten Damast standen an den Wänden [8, 15].

Якщо ми розглядатимемо текст у лексико-семантичному плані, то побачимо, що для нього є характерною передача просторових відношень: вжиті з іменниками прийменники *auf der Tafel, über dem Büfett*, вказують на місцезнаходження; існують іменники, що означають напрямок, місцезнаходження *Hintergrund, Winkel des Zimmers, Wand* з конкретним значенням, а також зі схожою семантикою дієслова: *hervortreten, stehen, hängen*.

Текст побудовано на іменниковій і прикметниковій основі. Означення-прикметники *schwer, mässig, umfangreich, mächtig* теж підкреслюють нерухомість, спокій. В описі час розповіді збігається з часом зображуваного. Це приводить до перенесення дії в теперішній час (наближення до сучасності), яке передається з допомогою презенсу [2, 9].

Der Tag ist herrlich, Sonne und Wind. Eine einzige Wolke ist am Himmel zu sehen. Sie klebt wie eine steife weiße Wetterfahne am höchsten Gipfel des Hissargebirges, das wir heute überqueren müssen. Da droben, wir sind gar nicht davon entfernt, liegt tiefer Schnee. Ein ungeheures

Scheefeld, ein schräges Riesendach von vielen Meilen Ausdehnung gleißt in der Sonne [7, 41].

Об'єкт можна розглядати і з погляду у минуле, як у першому уривку. У цьому випадку вживають *Präteritum*, який втрачає своє первинне значення і вказує лише на те, що об'єкт описується зі спогадів: *brannten, standen, hing, war* та ін. Характерним є також уживання пасивних конструкцій інфінітивних груп, де дієприкметник чи інфінітив означає вже не стільки дію, скільки ознаку: *waren geschlossen, ist zu sehen, sind entfernt*. Таке використання дієслова підкреслює незмінність об'єкта, другорядність дій.

Що стосується синтаксичної організації КМФ статичний опис, то тут переважають середні речення з кількістю слів 5-7 і більше, та довгі речення [1, 241], як у третьому, четвертому, п'ятому реченнях наведеного уривка з "Подорожей по Азії", особливо складносурядні, а також складнопідрядні речення. Така довжина речень створює спокійний, розмірений темп, передає застиглість. Усі речення рівноправні між собою і поєднані за принципом паралельності, тобто зміст одного речення не залежить від змісту іншого. В основі впорядкованості лежить принцип локальності. Оскільки логічний чи експресивний центр висловлювання виражається іменниками, то це приводить до синтаксичного його виділення, а отже до появи неповних називних речень, що складаються зі самого підмета, чи підмета та другорядного члена речення.

Taxila. Vorbei am Taxila. Zweitausend Jahre vor unserer Zeit schon blühte diese Stadt. Der Ruinenkomplex bedeckt die Fläche von fünfundzwanzig tausend Quadratmetern. Gräber, Tempel. Zu beiden Seiten der viele tausend Kilometer langen, alten Handelsstraße liegen allerorts bis nach Kalkutta Ruinen versunkener Siedlungen. Sie ragen aus dem Dschungel, zwischen den verwilderten Palmstämmen ehemaligen Gärten. Versunkene Geschlechter, versunkene Völker, versunkene Staaten, Ehrgeize [7, 102].

Неповні називні та складносурядне речення з чотирма неповними (*Taxila. Vorbei am Taxila. Gräber, Tempel. Versunkene Geschlechter, versunkene Völker, versunkene Staaten, Ehrgeize*) не лише підкреслюють роль підмета як найосновнішого об'єкта опису, але і створюють швидкий темп, посилюють семантичне значення іменників. Отже,

ритм підсилює семантичне значення цих речень. Короткі речення вносять ефект експресії, художньої образності [5, 34], створюють особливий ритмомелодійний малюнок. Короткі називні речення суміщаються із середніми та довгими, які допомагають розкрити зміст коротких.

“За допомогою номінативних речень відтворюється обстановка, оточення, передбачені в описі. При цьому номінативні одиниці певною мірою стимулюють дальший розвиток та розгортання дії, часто займаючи початкове місце в контекстах” [5, 349].

Структурна неповнота речень у художніх текстах здебільшого стилістично вмотивована. Спеціальне пропущення якогось елемента речення компенсується більшим семантико-стилістичним навантаженням інших його елементів і загальним збільшенням виразності синтаксичної побудови.

Номінативні речення вносять значне напруження в художній текст. Вони передають психічний стан людини, хвилювання, а також “фіксують” враження, захоплення описуваними картинами, раптові та побіжні сприймання, реакції на певні явища й події (пор. 5, 380).

Для створення ритму важливе значення мають лексичні та синтаксичні повтори. Це теоретично обґрунтував ще О.О.Потебня, який зауважив, що “збільшення вживання у мовленні одного і того самого слова дає нове значення, об’єктивне або суб’єктивне” [4, 152].

Для ритмомелодики тексту має значення як місце, так і структура повторів. Крім властивої усім повторам функції виділення і підкреслення, окремі їхні види виконують також інші завдання. До них належить насамперед уточнення. *Taxila. Vorbei am Taxila.* Тут друге речення уточнює, доповнює перше. Особливе виділення слова в окреме речення посилює напруженість, передає хвилювання, емоційну увагу автора.

Однокореневі потори *Ruinen, Ruinenkomplex* найчастіше використовуються для зв’язку речень, вони посилюють зв’язність тексту, логічну спорідненість окремих речень.

Анафора як стилістичний засіб – також важливий чинник створення ритму. Займаючи початкове місце у реченні, повторювані елементи привертають до себе посилену увагу читача.

Важливість повтору для побудови описового тексту підкреслюється їх наявністю майже у кожному тексті з даною КМФ.

Die Kerzen brannten langsam, langsam hinunter und lieben dann und wann, wenn ihre Flammen im Luftzuge zur Seite flackerten, einen feinen Wachseruch über die Tafel hinwehen.

Man saß auf hochlehnigen, schweren Stühlen, speiste mit schwerem Silbergerät schwere, gute Sachen, trank schwere, gute Weine dazu und sagte seine Meinung. Man war bald bei den Geschäften und verfiel unwillkürlich mehr und mehr dabei in den Dialekt, in diese behaglich schwerfällige Ausdrucksweise [8, 24].

У першому реченні наявний редукований повтор: *Die Kerzen brannten langsam, langsam...*

Крім простих однокомпонентних повторів наявні також багатоконпонентні, наростаючі *schweren, schweren..., schwere gute..., schwere gute... schwerfällige*. Вони властиві епічному жанру і створюють спокійний, розмірений ритм.

Повторюються також службові слова, зокрема сполучники *in den Dialekt, in diese behaglich schwerfällige Ausdrucksweise*, неозначено-особовий займенник *man*.

Виконуючи граматичні функції, вони одночасно ритмізують текст.

Особливим видом повтору є пари слів, пов'язані службовим словом. Крім тавтологічних повторів (*mehr und mehr*), виступають і синонімічні *dann und wann*. Їхня виразність посилюється вживанням сполучників чи інших службових слів.

Різні за структурою повтори виконують не лише функцію підкреслення, виділення, зв'язку, але і ритмізують текст, надають йому більшої експресивності. Будучи виділеними в окремі речення, вони утворюють короткі синтагми і передають динамізм у почуттях, хоча у просторовому відношенні елементи тексту відображають статичність.

Перелік, популярний у всіх функціональних стилях як засіб створення наочності, динаміки і ритму (пор. 9, 318), характеризується “нанизуванням” і “носить, як правило, емоційний характер” (пор. 9, 319) є чи не найважливішою ознакою статичного опису. Тут ми знаходимо як перерахунок окремих предметів (*Gräber, Tempel*) та їхніх якостей (*hochlehnig, schwer*), так і складну форму перерахунку, коли “нанизуються” поширені однорідні члени речення або і кілька підрядних чи сурядних речень.

Das kleine Schülerzimmer, kalt und kahl, mit seiner Sixtinischen Madonna als Kupferstich über dem Bette, seiner Ausziehtisch in der Mitte, seinem unordentlich vollgepropften Bücherbord, einem steiflehnigen Mahagonipult, dem Harmonium und dem schmalen Waschtisch, lag stumm in den wankenden Schein der Kerze [8, 624]. Економлячи мовні засоби, автор одним реченням описує кімнату. Перелік як засіб мовної економії виконує функцію упорядкування, унаочнення.

Окремі речення також можуть бути пов'язані між собою як перелічувані предмети. *Die drei breiten Fenster waren noch verhangen, und die brennenden Gaslampen, die von der Decke niederhingen, kochten leise in der Stille. Grüne Schirme breiteten das Licht über die drei Kolonnen zweisitziger Pultbänke aus hellem Holze hin, denen dunkel, lehrhaft und reserviert, mit einer Wandtafel zu seinen Häupten, das Katheder gegenüberstand. Eine gelbe Holztäfelung bekleidete den unteren Teil der Wände, und darüber die nackten Kalkflächen mit ein paar Landkarten geschmückt. Eine zweite Tafel lehnte auf einer Staffelei zur Seite des Katheders* [8, 628]. Іменники *Schirme, Holztäfelung, Kalkflächen, Tafel*, які є підметами у різних реченнях, – це перелічувані предмети інтер'єру. Перелік виконує у такому випадку функцію зв'язку між реченнями.

Іноді в одному реченні перелічуються і різні за семантикою предмети. *Finsternis, Moder, altes Gerümpel, ausgestopfte Antilopen hängen von der Decke* [6, 93]. Тоді перелік є засобом виділення, підкреслення певної риси, короткі синтагми створюють швидкий ритм, передають емоційність, неспокій.

Часто перелік і повтор поєднуються, доповнюючи і підсилюючи один одного. *Ein ungeheures Lehmfeld, ein großer Friedhof. Gebrannte Zeigelsteine sind so in den Boden eingepreßt, dass sie ihr Zickzack die*

2-2-2-6-5-3-2-5-3-5-3-1-5-3-3-1-4-2

3) *Über dem mässigen Büfett, dem Landschaftszimmer gegenüber, hing ein umfangreiches Gemälde, ein italienischer Golf, dessen blaundunstiger Ton in dieser Beleuchtung außerordentlich wirksam war!*

3 _ _ _ | _ _ _ | / | _ _ _ | _ _ _ | / | _ _ _ | _ _ _ | / | _ _ _ |

∕

_ _ _ | _ _ _ | _ _ _ | _ _ _ | _ _ _ | //

4-4-2-2-4-1-2-5-4-3-3-1-3-5-2-5

4) *Mächtige, steiflehnige Sofas in roten Damast standen an den Wänden!*

4) | _ _ _ | / | _ _ _ | _ _ _ | _ _ _ | _ _ _ | _ _ _ | //

1-1-4-3-3-1-4

Довжина синтагми становить 5,2 слова (12,8 складу). Середня довжина такту 3,2 складу.

Переважають дво- та трискладові такти: з 53 тактів двоскладових – 17 (36,2%), трискладових – 12 (25,5%). Існують також повтори однакових тактів підряд: 2-2 – п'ять повторів (9,4% від загальної кількості тактів); 3-3 – три повтори (6,3%), а також повторення тактів 4-2 – тричі (6,3%); 5-2 – чотири рази (8,5%). Це підтверджує думку, що прозові тексти, зокрема з КМФ статичний опис, також мають ритмічну структуру, яка є приблизно однаковою в усіх текстах. Розбіжності у довжині синтагми викликані тим, що в основі ритму прози лежить логічна впорядкованість, а не метрична.

Ритм прозового тексту – логічний, його одиницями виступають синтагма та такт. Приблизно однакова довжина синтагми та такту підтверджують наявність ритму КМФ статичний опис. Найважливішим засобом створення ритму є синтаксис. Для статичного опису характерна рівноправність речень між собою, паралельність їх, що

створює ефект перелічення, який ґрунтується на принципі локальності. Динамізм та емоційна напруга передається не з допомогою дієслів, а повторенням, наявністю коротких називних речень, непоширених та неповних речень у складі підрядного чи сурядного.

З боку семантики та граматики: час дії збігається з часом розповіді або нівелюється і вказує лише на те, що предмет описується зі спогадів. Переважають слова із семантикою локальності та конкретно-предметною семантикою.

Ритм прозового твору, один з найважливіших елементів тональності, є засобом створення образності та передачі почуттів автора.

1. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высш. шк., 1990. – 320 с.
2. Іваненко С.М., Карпусь А.К. Linguostilistische Textinterpretation. – К.: КДЛУ, 1998. – 775 с.
3. Пешковский А.М. Избранные труды. – М.: Учпедгиз, 1959. – 511 с.
4. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т. III. – Харьков: Б.И., 1899. – 283 с.
5. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / Відп. ред. Р.П.Іжакевич. – К.: Наукова думка, 1974. – 587 с.
6. Словник української мови. – В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.10. – 658 с.
7. Kellermann V. Reisen in Asien. – М.: Просвещение, 1964. – 174 с.
8. Mann Th. Buddenbrooks. – М.: Иностранная литература, 1963. – 686 с.
9. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache. – М.: Высшая школа, 1963. – 487 с.

Оксана Пыль. Ритм как проявление экспрессивности прозаического произведения. Ритм свойственен не только поэтическим, но и прозаическим произведениям художественной литературы. Он обеспечивает целостность текста и является средством создания экспрессивности, выражения тональности. Ритм прозаического текста создается синтаксическими, лексическими, стилистическими средствами, а также фиксируется на фоностилистическом уровне.

Oksana Pyl'. Rhythm as means of expressiveness of the prose text. Rhythm is peculiar both for poetry and prose. It ensures not only the text entirety but it also serves as means of expressiveness creation and tonality expression. Rhythm of the prose text is created by syntactic, lexical and stylistic means and it's also fixed at the phonetic level.

Ритм є характерною рисою як поезії, так і прози. Він забезпечує не тільки цілісність тексту, але й слугує засобом створення виразності та вираження тональності. Ритм прозового тексту створюється за допомогою синтаксичних, лексичних та стилістичних засобів і фіксується на фонетичному рівні.

Для створення ритму в прозі використовують різні засоби. Одним з них є повторення слів або фраз. Наприклад, у тексті: "Вона йшла, йшла, йшла..." повторення слова "йшла" створює певний ритм. Також використовують синтаксичні засоби, такі як паралелізм, антитеза тощо. Крім того, ритм можна створити за допомогою вибору певних слів, які мають певну кількість складів. Наприклад, слова "вода", "дощ", "роса" мають однакову кількість складів, що сприяє створенню ритму.